

TOVÁBBKÉPZŐ KÖZLEMÉNYEK

Gyógyszerészet 47. 483–486. 2003.

Csontváry születésnapján

Dr. Aknai Tamás

„A sorssal nem lehet tréfálni. Ezt mondom én, aki 1853. július 5-én Magyarországon Sáros megyében Kisszeben szabad királyi városban születtem és posztupici dr. Kosztka László orvos gyógyszerész és darrézi Hajcelmayer Franciska fia lettem. Tágra nyílt szemmel jöttem a világra, figyelő és emlékező tehetőséggel lettem megáldva.” – írta 1913 körül Csontváry¹. Százötven éve született ez a különös ember, aki a huszadik századi magyar művészettörténet egyik megkezdhetetlen – mindmáig új, mély és izgatón lényegi összefüggéseket felvető – alakjává lett. Köztudott: Rippl Rónai fiatalabb korában a kaposvári Fő utcai patikában volt segéd, és az is, hogy a felidézett, ezúttal ünnepelet modern magyar festő, Csontváry Kosztka Tivadar gyógyszerész végzettséggel rendelkezett. A művészettörténet tudománya nemigen tudott kezdeni ezzel az adattal Rippl-Rónai, és Csontváry esetében sem. Az 1995-ös nagy európai kiállítási körút során, a müncheni *Haus der Kunst* januári Csontváry bemutatója után született két írás, amelyben feldereng a művész gyógyszerész mivoltának a jelentősége. Az egyik a *Nap-Patikában fogant látomásokról*, a másik a *Gyógyszerész és Művész géniuszáról* szól. A művészet és a

Napút-festészet problematikához kedvesen közelítő tudósítások summája az: semmi kétség, Csontváry a legnagyobb művész a patikusok között.²

A festői életműve szempontjából látszólag nincs is jelentősége annak az első négy évtizednek, amelynek során Kosztka Mihály Tivadar a polgári életforma szabályos keretei között a természettudományoknak szentelve figyelmét, elsősorban gyógyszerészként tevékenykedett. Színezte ezt a tetemes időt a színes fantázia és érdeklődés akcionizmusa, a társadalmi hasznosság érdekében megvalósított cselekedetek sokasága, amelyek a gyógyszerzertantól, vidéki patikusságtól távolabb voltak és színezte a bensejében 27 éves korától folyamatosan munkálkodó vágy is, ami a művésszé válásra irányult. Amelyre vonatkozóan húsz évre előretekintő „stratégiai karriertervet” is készített. Semmi természetellenes nincs abban, ha valamely szakma képviselője egy másik területen nagyobb teljesítményeket ér el, így abban sem, ha az eredeti hivatás szempontjai is megjelennek a másik, a jelentősebb teljesítmény értékelésében. Ez a Csontváryval foglalkozó szakirodalomban is megesezt, hiszen a művészettörténeti³ és esztétikai jelentőség elemzése mellett szaktudományos írások foglalkoztak már eddig is az élet történetének pontos feltárása érdekében gyógyszerész mivoltával éppen úgy⁴ (Hahn Ferenc), mint a tevékenysége során felvetődő zoológiai, botanikai kérdések (Zombori Lajos, Szabó Júlia) áttekintésével.⁵

Jelen írás célja – azon túl, hogy Csontváry Kosztka Mihály születésének jeles évfordulójáról megemlékezik – többek között kapcsolatot találni a gyógyszerész tevékenységét irányító elméleti, morális megfontolások és a művészet rá jellemző „működtetésének” senki mással össze nem téveszthető módszerei között. Nem tekinti feladatának a kérdés maradéktalan vizsgálatát, de fel kívánja vetni a kapcsolat lehetőségét, mert a művekben található lépték és mérték tévedések, arányvesztések, a jellegzetesen naiv és a hályogkovács bizonyosságával vállalkozó, képzetlen, olykor megalománias festő témaválasztásai, – szinte minden mozdulata – egyszerre vetik fel a tökéletességnek és a rettenetes bukásnak az esélyeit. Kifejtendő nézetünk szerint Csontváry a természetvizsgáló módszerességének, a gyógyszerész panaceákat milligrammokban keverő és elkülönítő gondosságának, továbbá a gyógyszerész-mérleg folytonos jelenlétének tényleges és metaforikus felidézésével is szolgál műveiben. Munkáit a modern művészeti tudat kanonizálta, helye a művészettörténeti

¹Feljegyzések a gyerek- és ifjúkori évekről. In: Csontváry dokumentumok I. Budapest, Új Művészet Kiadó, 1995. 51.

²Alexander Hosch: Visionen aus der Sonnen-Apotheke. Megjelent a Rotteler Anzeiger, Passauer Neue Presse, Der Bayerwald Bote, a Deggendorfer Zeitung, Alt-Neuöttinger Anzeiger hasábjain 1995. január 2., Deutsche Apotheker Zeitung; Apotheker und Künstler. Theodor Csontváry, Erfinder der Sonnenweg-Malerei. 1995. január 12.

³Sinkó Katalin: A művészi siker anatómiája 1840-1900. In: Aranyérmek, ezüstkoszorúk. MNG kiadv. Bp. 1995. 15. l.

⁴Hahn Ferenc *Ars Hungarica*, 1976. 1. sz. 138–146. l.

⁵Mezei Ottó: Kosztka Tivadar gácsi közművelődési tevékenysége 1884-1891 között. *Művészet*, 1979. 1. sz. 7. l., Zombori Lajos: Csontváry állatábrázolásai. JPM Évkönyve, Pécs, 1982., uő. Csontváry rejtett állatképei. JPM Évkönyve, Pécs, 1987., Szabó Júlia: Néhány ikonográfiai előzmény Csontváry cédrusfestményeihez. JPM Évkönyv, Pécs, 1979., Szabó Júlia: *Cedrus aeternitatis hieroglyphicum*. *Acta Historiae Artium*, Bp., 1981., Szabó Júlia: Csontváry's Pilgrimage to the cedars of Lebanon, *New Hungarian Quarterly*, 1983. 8-9., Sinkó Katalin: A Madonna-festő - Művészszerp és historizálás Csontváry önarcképein. *Művészettörténeti Értesítő*, 1991. 3-4.

Pantheonban kétségbevonhatatlan, ezért önkéntelen elfogadással, szinte „kezeletlenül” hagyjuk ma már mutatkozni ott, ahol a megfellebbezhetetlen értékeket tartjuk számon.

Csontváry született teoretikus, de későn érő művész, akinek gesztusaiban nem a fiatal korban elsajátított formai és eljárási szabályok hatnak. Mondhatnánk azt is, nem érvényesül esetében a művészképzés során begyakoroltta váló tradíció. Kezdetben csak kitömött madarak mögé fest alig mozgalmas tájakat, és apja lepkegyűjteménye, vagy az almát hámozó Prazenkáné jelentik a témákat. De már kolorista. Persze nem tud festeni. Nem tud követni fotografikusan semmilyen formát, adott arányokat nem tud a „külsőknek” megfelelően szabályosan újrendezni, anatómiai ismereteit nem tudja képpé változtatni. Arcai, alakjai, arányérzéke vele születettek és ezeket bizony nem stilizálta a széptani hagyomány. Első munkája és az utolsó között a formadás minőségét tekintve nincsen különbség. Egy valamit tud azonban már az első pillanatban. Színekkal foltokat festeni, a foltokat újabb színekkel gyötörni, fáradhatatlanul pepecselni a gyűszűnyi felületeken, hagyni a színeket működni, hogy alakítsák azok ki a formát. Kockázatos a manőver, de érdemes bízni a kolorista mivoltában és patikus tréningjeiben. A szín mindent feledtet, mindent kiegyensúlyoz. A gyógyszerész érzékeny serpenyői serények. A fák nagy pátozsának megérezése pillanatában kapcsolódik össze csodálatos poézis a koloritban és a természet-történelem anyagi valósága. *A magányos cédrus*, ez a misztikus önarekép rá a példa.

Kevesekben van csupán készletés megvizsgálni annak a különös „evolúciónak” a tartalmát, amelyben az említett teljes elfogadottság is gyökerezik. Ha a vizsgálatot viszont elkezdjük, akkor óhatatlanul számba kell vennünk minden körülményt, amely a *Csontváry* életmű „beérkezését” segítette, illetve szinte hat évtizeden át késleltette. Így tehát azt a mozzanatot is, ami a gyógyszerészességgel függ össze. Több változatban, számos variációban megfogalmazott töredékes életrajzai kivétel nélkül nagy teret szentelnek a természetvizsgálat kérdésének. Színes történeti és anekdota-jelenetek vázolják fel annak a minden élő és élettelen szervezet, mikro és makro méretű képződmény iránt egyaránt érdeklődő személyiségnek a képét, aki előbb *Kosztka*, majd a szláv szöveg lefordított magyarítása után *Csontos*i, *Csontos*sy, végül a romantikus *Csontváry* néven jegyezte írásait, festette képeit.

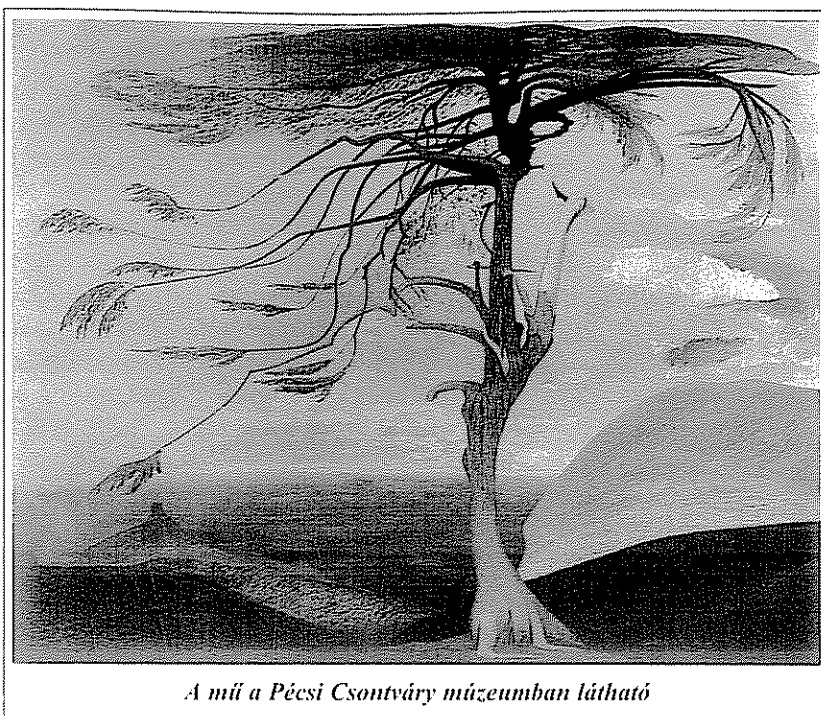
Csontváry feljegyzéseiből tudjuk, hogy a hetvenes évek elején édesapja, – aki fia után, nem kis mértékben az ő segítségével hatvan éves korában kezdte el orvosegyetemi tanulmányait – „ismét gyógyszertárat szerzett Tiszalökön”, ahol a még éppen csak a polgári iskolát elvégzett kereskedősegéd fia, *Tivadár* őt egy vadászársasággal meg is látogatta. Itt előadta, hogy ebben a gyógyszertárban gyakornokoskodni szeretne, és ez a terve apjának „ellenvetésével nem találkozott”.⁶ Nehezen vált meg Eperjestől, ahol ezidőtájt *Wainek Antal* üvegyáros-kereskedőnél dolgozott, de az 1912–13 körül keletkezett írásaiban visszatekintve ezekre az évekre, úgy találta, hogy az új gyógyszertári állásban már valamilyen sajátságosan nagy dologra is „képesítettnek éreztem magam”. Feljegyzéseiben ciklikusan visszatér a megjegyzés, hogy örült a gyógyszerészi pályának. A teendővel haladéktalanul megismerkedett és megbarátkozott, szabad óráiban gyógynövényeket gyűjtött – „nem kicsiben, hanem kocsi számára”. Megjegyzi, hogy az Alföldön a székfű, a fehér mályva, az ezerjófű, az ökörfarkkóró (továbbá a körisbogár) „rengeteg nagy mennyiségben” található. A gyógynövénygyűjtés a feljegyzések szerint a természet megismerésével együtt járó öröm mellett elsősorban gazdasági természetű tevékenység volt, aminek eredményével apjának a vagyonát („néhány száz koronával”) gyarapította. Aztán Lévára is eljutott gyógyszerészsegédként. 1873-ban ellátogatott a bécsi Világkiállításra. A budapesti egyetemen 1875-ben gyógyszerész oklevelet szerzett, ami korábban ki is volt állítva a pécsi *Csontváry* Múzeumban.

Iglón, a Templom téren, a Jó Pásztorhoz címzett patikában történt a késői feljegyzésekben többször is emlegetett „megszóllítatás”, ahol „1880. október 14. du. 2–3 óra között írónnal recipe papírra” felvázolt egy fá-

⁶Uj. 59. l.

val megrakott tinós szekeret. A „késői” feljegyzések jócskán misztifikálják a harminc évvel korábbi eseményt, ahogy ezt az 1880. novemberétől *Kelety Gusztávnak* írt leveleiből is láthatjuk.⁷ A torzítás magyarázata lehetett az emlékezés természete és a mindenképpen felerősödött pszichózis, ami ellenállhatatlanul sodorta a „megváltó művész” Teremtővel feltétlenül kapcsolatban lévő szerepének megnyilvánításához. A *Kelety Gusztávhöz* írt levelekből még nem a világ teremtőjével egyezkedő alkotó képe rajzolódik ki, hanem szinte a megszeppent vidéki patikusé, aki újabb életprogram lehetőségével találkozik és dönteni készül a sorsáról. 1881-ben, az olaszországi nagy utazás után Eszékre hívták gyógytárkezelőnek. 1882-ben látta *Munkácsy* Pilátusát és Párizsba kíváncsolt, de nem találkozott *Munkácsyval*. Viszont olvasta az Egyetértésben, hogy minden okleveles gyógyszerésznek joga van saját patikát nyitni és így –függetlenül attól, hogy korábban a művészpálya felé milyen lépéseket tett – 1884-ben Gácson nyitott gyógyszerteráriumot, ahol kerekén tíz évig dolgozott. míg azután a független művészpálya fenntartásának fedezeteként 1894-ben bérbe nem adta azt. Egy élénk, felelősségérzetről tanúskodó, széles körben eselekvőképű magyar értelmiségi pályaképe tárul fel előttünk, ha e tíz esztendő dokumentumaira tekintünk.

A gyógyszerárulás, tekintettel a vidékre. című írása is megér néhány elemző pillantást.⁸ Három éve él már ekkor Gácson, valóságismerete differenciált, helyzetértékelése pontos. Arról szól írásában, hogy a papok, szatócsok, kocsmárosok, regálébérlők, bábaasszonyok mellett milyen kevés lehetősége van a gyógyszerésznek eljárnia az egészség megóvása illetve gyógymódok ajánlása tárgyában. „A tudatlan közönséget a vidéken, szemben a kocszmárosokkal, szatócsok, vén kimustrált

A mű a Pécsi Csontváry múzeumban látható

kuruzslókkal egy odatelepedett idegen gyógyszerésznek szóval tartani s felvilágosítani nem lehet.” Jelzi, célja a konkurenciaharcban győzni és nem szégyenkezni azért, hogy erre a pályára adta a fejét. A „fücsa természetű kartársakkal” szemben a gyógyszerész társadalmi státuszának biztosítását kéri a kormányzattól. Felmérte a forgalmat, a gyógyszerészeti termékek beszerzésének forrásait és utalt arra, hogy megfelelő szervezetséggel a nem szakképzett gyógyító beavatkozások olcsóbbak lennének, mint a kuruzslás ellenőrizhetetlen, de véleménye szerint magas díja. A „Hofmann cseppek” reál áron biztosítása ellen például felszólaltak, és utaltak arra, hogy a szegény emberek, ha valami szokatlanul olcsó, nem fogják megvenni, mert valami turpisságot orrontanak abban. „A nép, amely ehhez szokva nincs, nem fogja elfogadni, mint jó gyógyszerterárium szereket...” Harcának kicsiny részleteit feljegyezve tárul fel előttünk, hogy „kiismerte ellenfeleinek fegyvereit” és a „szerezzük be a legjobbat a legolcsóbban” jelszóval kiállta a versenyt, egy modern patikát installálva. „Nem tágitottam, s a vidéknek közönségét úgy a cseppekkel, mint a só és só nélküli borszeszszel, úgy a nadályokkal, mint a gyógyfüvekkel megnyertem s a himlős betegeknek a citrommal való kuruzslásnak is véget vetettem, mert ezeket a gyógyszerterárium a legjobb minőségben szerzi be a nagyközönség.” Figyelemre méltó és messze előre mutatóan izgalmas kijelentéssel zárta írását. „Különben Darwin elmélete elég világosan jelentkezik nálunk is, s így mindnyájunknak küzdenünk kell a létért.” Találékony, akaraterő, elmeél egyaránt jellemzik a sorok szerzőjét. Egyik sem alkalmatlan előfeltétel a művészet műveléséhez.

1886. augusztusában vetette papírra sorait a vidéki gyógyszerterárium helyzetével 9 kapcsolatban. A Kiegye-

⁷Csontváry Emlékkönyv. Válogatás Csontváry Kosztka Tivadár írásából és a Csontváry irodalomból. Válogatta és emlékezőseivel kiegészítette Gerlóczy Gedeon. Bevezette, az összekötő szövegeket írta Németh Lajos. Budapest. Corvina Kiadó, 1976. 31–37. l. Bényi László találta a Kelety Gusztávnak írt leveleket és közölte azokat a Magyar Művészet 1936. októberi számában.

⁸Gyógyszerészeti Hetilap 1887. február 19. 91–92. l. és február 26. 106–108. l.

⁹Gyógyszerészeti Hetilap, 1886. augusztus 20. 507–509. l. és szeptember 3. 538–539. l.

zés után talán joggal jegyezhetette fel, hogy Magyarországon a szabad ipar és kereskedelem kapui megnyílhattak, és beleszövi a textusba a művészet szót is, mondván, hogy „nincs ipar, kereskedelem művészet vagy tudomány”, ami ne függene a konkurenciától, illetve a piactól. Nincs kétsége afelől, hogy a gyógyszer-táraknak is mélyreható reformokon kell átmenniük. A közegészségügy magas műveltségét és a modern orvoslás aktuális „fegyverzetét” veti össze írásában a magyar vidék szemléleti adottságaival. „A küzdelem a közegészségügy területén csakis modern fegyverekkel, a versenyképességgel vívható ki” – említi, és figyelmeztet arra, hogy ha a reformok nem következnek be, akkor az ország nemzetgazdasági, hadászati erejének fogyatkozásával szükséges számolni, ráadásul a tespedtségnek nemzedékekre hatóan káros következményei lesznek. Igen izgatja Csontváryt a gyógyszerész megélhetésének a kérdése, de ennél sokkal jobban a szükség parancsa, amelynek fényében tudván tudni véli, hogy a „kevésbé vagyonosak és szűkölködők is az állam költségén gyógykezeltessenek.”

Szól az írásban a testgyakorlás jelentőségéről is abban az összefüggésben, hogy a nemzetgazdaság sikerét az emberi egészségben látja megtestesülni. Gondolatmenetében a gyógyszer-tárakat a közegészségügy úttörőinek tekintette, miközben sajnálattal regisztrálta, hogy a jövedelmezőség tekintetében rendkívül veszélyes helyzetbe kerültek. Kormányzati segítséget kér a funkciók betöltésének biztosításához a lehető legmagasabb szinten. Érzékenyen vetíti fel az államérdek és a közigazgatási, valamint adószabályzás ellentmondását, aminek eredményeként értékeli, hogy írásának megfogalmazása idején a gyógyszer-tárak korántsem képesek megfelelni közegészségügyi feladataiknak. Figyelmeztet a kis forgalmú patikák ellehetetlenülésére, és a közegészségügyi törvény 134.§. b. pont 2. bekezdését úgy módosítaná, hogy a „gyógyszertár felállítása csak akkor engedhető meg, ha annak fennállhatása biztosítva van.” A nagy ellátó apparátus előképeit fogalmazta meg Csontváry ebben a kis írásban, mint olyant, amelynek megléte garanciát ad a kis vidéki gyógyszer-tárak rendeltetésszerű működésére.

A közigazgatás és közgazdaságtan iránti érdeklődésének izgalmas tükré az „Iskola, mezőgazdaság, ipar” című cikke, ami a *Losonc és Vidéke* című újságban jelent meg 1885–86-ban. Látókörének tágassága, a mindent mindennel egybelátó szintézis igénye jellemzik ezt az írását is, éppen úgy, mint művészi működésének alapvetését.

A kérdés azonban tényleg az, hogy kimutatható-e a gyógyszerész „előélet” valamely módon a művészi-

festői tevékenységben, és, ha igen, akkor mivel bizonyítható?

A művészettörténész kutató meglehetősen ingoványos talajra lép, amikor a gyógyszerész pálya megkívánta intellektuális és gyakorlati készségekről közvetlenül, mint olyanokról kíván szólni, amelyek a művészmesterség művelésében is nélkülözhetetlenek. De akkor, amikor a Csontváry művekkel kerülünk szembe és az „első benyomásokra” hagyatkozva csupán csak avval kapcsolatban hozunk döntéseket, hogy az együtt-létünket a művekkel szabad-e, kell-e, szükséges-e folytatni, akkor olyan impulzusokkal találkozunk, amelyeknek létrejötte finom egybeeséseket mutat a gyógyszerész megismerő tevékenységével, illetve munkamódszerével. Csontváry kolorista mivolta természetesen jól magyarázható vele született érzékenységével, színérzékével. De a módszer, ahogy adottságait működteti, ahogy érzékenységét a színek használatával mozgásba hozza, – a módszer tehát – sok tekintetben emlékeztet a patikus gondosságára. Arra, hogy ha kívülről nézve az egész világ zavaros és rendszertelen, akkor is léteznek bizonyos, „belsővé tett” „szakmai” szabályok, amelyeknek betartása a káosz ellensúlyának biztosítását jelenti. A szinte matematikai értelemben is tételezhető kiegyensúlyozottság, az ornamentális dekorativitás ellenpont és ellensúly rendszere, ami minden képének meghatározó tartozéka, egyedülvalóan jellemezhető a gyógyszerész finom mérlegének képletes jelenlétével. Amelynek serpenyőjébe kerülnek rendre formák és árnyalatok, tónusok és ecsetnyomok, léptékek és mértékek, arányok és aránytalanságok, a szép és a rüt szélsőségei. Ihletettsége kétségbevonhatatlan, de akaratereje már metodikát vesz igénybe. Élnek benne a romantikus és tiszta érzékiséggel felfedező költő tulajdonságai, de ugyanolyan rangú a természet, a valóság megismerésére vágyó modern ember kíváncsisága abban a folyamatban, amelyben a művek létrejönnek.

Ahogy írja: feladatának „a teljes igazság felderítését” tekintette. Spekulációi az anyagról, az élőlényekről, a kristályokról és az égitestekről festőként és patikusként lejegyezve sem szólnak egyébről, mint a „titok megtalálásáról”, amit nem akart a sírba vinni magával. Tehát kifejtésére, megmutatására törekedett és erre korának társadalmi munkamegosztásában a festészetet alkalmasabbnak vélte, mint a gyógyszerészetet. Még akkor is, ha gyógyszerészre látszólag sokkal nagyobb szükség lett volna, mint a művészre, akivé a 150 éve született Csontváry *Kosztka Tivadar* lett.

T. Aknai: *For the 150th birthday of the painter Tivadar Csontváry who was a graduated pharmacist*